

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИДИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АКТИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Ключові слова: Конституційний Суд, рішення, висновки, обов'язковість, остаточність, пряма дія.

Конституційний Суд України, виконуючи закріплені в Конституції притаманні лише йому функції єдиного органу конституційної юрисдикції, посідає особливе місце у механізмі державної влади. Захищаючи своєю діяльністю конституційний лад, права і свободи громадян, він сприяє чіткій та безумовній реалізації норм і принципів Конституції у чинному законодавстві України. Сьогодні важко переоцінити його значення для ста-новлення України як демократичної і правової держави, де має діяти принцип верховенства права, де простежується прагнення до формування сучасного громадянського суспільства, його входження до європейської та світової спільноти. Відіграючи дієву превентивну роль, цей демократичний інститут своєю діяльністю, своїми рішеннями спонукає кожного члена су-спільства, органи державної влади та місцевого самоврядування до правового, конституційного способу дій.

Акти Конституційного Суду України є засобом формалізації його волі як єдиного в державі органу конституційної юрисдикції. Через акти Конституційного Суду України забезпечується верховенство Конституції в правовій системі України та вирішуються конституційно-правові конфлікти та спори. Отже, визначення правової природи цих актів є необхідною передумовою підвищення ефективності їх регулюючого впливу на суспільні відносини, вдосконалення практики їх виконання на території України, та, як наслідок, забезпечення конституційної законності.

Дослідженню правової природи актів Конституційного Суду у своїх працях приділяли увагу такі вчені-юристи як Є.П. Євграфова [1], А.О. Селіванов [2], В.Я. Тацій [3], Ю.М. Тодика [3], М.В. Тесленко [4], В.П. Тихий [5], С.В. Шевчук [6], Г.О. Христова [7] та ін. Однак проблема правової природи актів Конституційного Суду України залишається актуальною, оскільки наукові публікації не дають повного й однозначного уявлення про природу та юридичні властивості актів Конституційного Суду України.

Мета статті полягає в уточненні правової природи актів Конституційного Суду України та виявленні їх юридичних властивостей.

В юридичній літературі висловлюються неоднозначні підходи до визначення правової природи актів Конституційного Суду України. Так, С. Шевчук здійснює їх оцінку в контексті доктрини судового прецеденту [6, с. 48]. Такий підхід представляється не зовсім вірним. Перш за все, необхідно зауважити, що у країнах романо-германської правової сім'ї, до якої належить і українська правова система, судовий прецедент не є джерелом права, а судова правотворчість заборонена.

Також слід погодитись з думкою Р. Мартинюка, що створення Конституційним Судом України прецеденту неможливе з огляду на поняття прецеденту як рішення суду в конкретній справі, що визначається обов'язковим під час розгляду судами в майбутньому аналогічних справ. Рішення Конституційного Суду, якими він дає офіційне тлумачення Конституції і Законів України, є обов'язковим для всіх. Мова йде не про аналогічну ситуацію чи про фактичний бік справи, а про правовий зміст закону, що підлягає застосуванню [8, с. 4].

Важливо підкреслити, що в певних випадках суд може відступити від судового прецеденту. Так, у Великобританії в 1966 р. лорд-канцлер зробив заяву, що палата лордів може відмовлятися від прецеденту у випадках, коли є особливі міркування, які цього вимагають. У Сполучених Штатах Америки обов'язковість правила прецеденту в юридичному плані мало чим відрізняється від добровільного сприйняття суддями доктрин, висунутих їх попередниками. По суті, це питання юридичної психології, ніж права [9, с. 257, 296]. Обов'язковість актів Конституційного Суду України гарантується на рівні закону.

В юридичній літературі слушно відзначається, що немає підстав вважати судовий прецедент нормативним юридичним заходом, що відбувся, який належить до регулятивного механізму правовідносин. З наукової точки зору надавати прецеденту юридичну силу нормативності поки що передчасно. Швидше, в українській судовій практиці судовий прецедент постає елементом професійної свідомості юристів при вирішенні судових спорів як своєрідний орієнтир юридичного мислення [2, с. 103].

Досить часто акти Конституційного Суду України розглядають як джерела права. Так, В.І. Цоклан та В.Л. Федоренко відзначають, що правові акти Конституційного Суду України є нормативно-правовою гарантією стабільності Конституції та закладеного в ній принципу поділу влад, що однозначно вказує на чільне місце нормативно-правових актів Конституційного Суду України в системі сучасних джерел конституційного права України [10, с. 144]. Є. Євграфова зауважує на тому, що рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційними законів, інших правових актів є складовою чинного законодавства і в ієрархії передують законам, тобто займають місце після Конституції України, а рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення законів посідають таке ж місце як і закони [1, с. 67, 68].

Цікавий та ґрунтовний аналіз доктрини визнання актів конституційного правосуддя джерелом права здійснили такі вчені як А.О. Селіванов та А.А. Стрижак. За підсумками такого аналізу вони, зокрема, зробили наступні висновки: Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України і порівнюваних з нею законів, інших нормативних правових актів, їх окремих положень, що містить певну нормативність; Конституційний Суд України визначає їх відповідність або невідповідність Основному Закону країни, що є спірним стосовно їх нормативності; рішення Конституційного Суду України є підставою для приведення актів (норм) законодавства (у тому числі трудового) у відповідність з Конституцією України для його вдосконалення; діяльність Конституційного Суду України, його рішення забезпечують вищу юридичну силу Конституції України, зміцнюють правопорядок і законність у країні, що визначає нормативність для правозастосування; рішення Конституційного Суду України належать до сфери конституційного права; водночас його висновки про оцінку конституційності актів (норм) законодавства, правові позиції, що стосуються регулювання суспільних відносин, тісно пов'язані з правом; вони не належать до нього безпосередньо, є джерелом удосконалення і розвитку галузей права [2, с. 113].

Таким чином, акти Конституційного Суду України (зокрема, рішення), даючи орієнтири правозастосовній практиці та в окремих випадках вимагаючи від Верховної Ради України ухвалення відповідних законів, не виступають джерелами права.

Низка відомих вчених-правознавців послідовно відстоюють наявність у Конституційного Суду України правотворчої функції. Зокрема, Ю. Шемшученко та В. Погорілко серед функцій Конституційного Суду України виділяють і законодавчу (нормотворчу), яка полягає у негативній нормотворчості й тлумаченні [11, с. 54–56].

М.В. Тесленко вказує на те, що правотворча функція Конституційного Суду України зумовлена його особливим статусом як єдиного органу конституційного контролю в Україні, уповноваженого Конституцією ухвалювати акти загальнообов'язкового характеру [4, с. 39]. Також в юридичній літературі зазначається, що рішення Конституційного Суду України про неконституційність правових актів скасовують їх і тому мають силу нормативно-правових актів [5, с. 106]. У зв'язку з цим відомою є теза, згідно з якою діяльність Конституційного Суду України визначають як «негативну правотворчість».

Однак Конституція України не передбачає можливості створення Конституційним Судом України нової норми права. Перш за все, це витікає зі ст. 150 Конституції України, яка позбавляє його такого повноваження. Також створення Конституційним Судом України норми права суперечить принципу поділу влади, що закріплений у ст. 6 Конституції України [12].

Як вірно зауважує О. Скрипнюк, на сьогодні наукові оцінки правових актів Конституційного Суду України ґрунтуються на оцінюванні, подекуди суб'єктивному, їх значення для конституційної правотворчої та правозастосовної практики. Натомість сучасна конституційно-правова доктрина України продовжує ґрунтуватися на тому історичному для романо-германської правової системи положенні, що правова норма повинна мати доктринальне чи законодавче походження: «*Non exemplis, sed iudicandum est*» — «Не конкретні приклади, а закони мають юридичну силу». З цієї точки зору чинне законодавство України не наділяє Конституційний Суд України нормотворчими повноваженнями, за винятком повноважень внутрішньої регламентації організації його роботи [13, с. 408].

Конституційний Суд України, забезпечуючи покладене законодавством України на нього завдання гарантувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, не може і не повинен зливатися з будь-якими органами влади або підміняти їх. Вірно підкреслює В. Шаповал, що визнання за рішеннями та висновками Конституційного Суду України нормотворчої природи фактично призвело б до того, що він був би поставлений над усім державним механізмом і навіть над Конституцією України [14, с. 115]. Тому визнання за єдиним органом конституційної юрисдикції правотворчої функції представляється не вірним.

Рішення Конституційного Суду України щодо визнання правових актів неконституційними відповідають більшості ознак актів правозастосування. Так, вони приймаються на підставі нормативно-правових актів, зокрема Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України»; на відміну від нормативно-правових актів, що приймаються суб'єктом правотворчості, такі акти приймаються Конституційним Судом України, який не є уповноваженим на прийняття нормативно-правових актів; оформляють рішення з конкретної справи; виступають як юридичні факти тощо. Це дозволяє зробити висновок, що акти Конституційного Суду України — це правозастосовні акти.

Щодо правової природи рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення, то тут необхідно погодитись з думкою В. Тихого, що ці акти є інтерпретаційними. Вони мають нормативний зміст тому, що містять норми-роз'яснення, але не є нормативно-правовими актами. Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції і законів України — це юридичний засіб забезпечення їх правильного й однозначного розуміння і

застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України [5, с. 107].

Основними властивостями актів Конституційного Суду України є їх обов'язковість, остаточність, набуття чинності з моменту їх оголошення, пряма дія.

Згідно зі ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання [15]. Акти Конституційного Суду України діють безпосередньо і не потребують підтвердження органами державної влади, їх посадовими та службовими особами. Відповідно до ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України», у разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України роз'яснив, що положення ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо порядку виконання рішень, висновків Конституційного Суду України слід розуміти як право Конституційного Суду України в разі необхідності визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та зобов'язати відповідні державні органи забезпечити це виконання. При цьому, незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та способом, що передбачені Конституцією і законами України [16].

Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набуття чинності не потребують підтверджень із боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (ч. 2 ст. 150), яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.

Відповідно до ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України», рішення та висновки Конституційного Суду України є остаточними і оскарженню не підлягають. В юридичній літературі дискусійним є питання про необхідність скасування такої норми [17, с. 30; 18, с. 49]. Як зауважує М.І. Байтін, хоча судді Конституційного Суду мають високий професіоналізм, вони, в окремих випадках, можуть допускати помилки при тлумаченні конституційних норм [19, с. 9]. Слушно зауважують В.Я. Тацій і Ю.М. Тодика на тому, що помилкові рішення Конституційний Суд України може приймати і під тиском політичних обставин, політичної та іншої кон'юнктури тощо. З'являються нові чинники, які необхідно враховувати, щоб правова позиція єдиного органу конституційної юрисдикції не ставала дестабілізуючим фактором [3, с. 63].

Існують різні точки зору щодо того, як вирішити це питання. Деякі фахівці пропонують надати законодавчому органу права автентичного тлумачення [19, с. 10]. Однак слід погодитись з думкою В. Тихого, що збереження за Верховною Радою України функції тлумачення Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й підривало б стабільність законодавства [20, с. 63].

Деякі автори пропонують створити нову інстанцію для перегляду рішень Конституційного Суду України [21, с. 106]. Створення такої інстанції може негативно вплинути на прийняття рішень Конституційним Судом України, і зокрема, поставити під сумнів його незалежність, що є неприпустимим.

Найбільш доцільним представляється надати Конституційному Суду України право перегляду своїх рішень, оскільки це найбільше відповідає принципам верховенства права та поділу влади. Слід погодитись з думкою, яка висловлюється в науковій літературі, щодо необхідності на законодавчому рівні визначити вичерпний перелік підстав, які передбачають можливість перегляду рішень Конституційного Суду України за зверненням тих уповноважених суб'єктів конституційного подання чи звернення, які ініціювали розгляд справи [18, с. 50]. В юридичній літературі пропонуються такі підстави для перегляду рішень Конституційного Суду України: внесення змін і доповнень до Конституції України, її скасування або прийняття нової Конституції; видання уповноваженим нормотворчим суб'єктом юридичного акта, який в результаті системного тлумачення істотно змінює зміст положень юридичних актів, що стали предметом розгляду на відповідність Конституції України або офіційного тлумачення [18, с. 52].

В зарубіжних країнах, де існує інститут перегляду рішень органів конституційної юрисдикції, наприклад, Республіка Беларусь та Республіка Казахстан, законодавчо передбачені такі підстави для перегляду рішень: 1) змінилась норма, на підставі якої було прийнято рішення; 2) відкрились нові обставини, що можуть істотно вплинути на сутність рішення [22; 23].

Закон України «Про Конституційний Суд України» передбачає єдину підставу для відкриття нового провадження у справі, а саме виявлення нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі.

Доцільно законодавчо закріпити можливість перегляду рішення у разі зміни норми, на підставі якої прийнято рішення. Слушно з цього приводу зауважує Г. Христова, що з огляду на зміни до Основного Закону іншого змісту могли б також набути рішення Конституційного Суду України, якими юридичний акт визнається конституційним. Принцип остаточності рішень Конституційного Суду означає неможливість повторного розгляду питання щодо конституційності цього акта в тому ж обсязі, в якому це питання вже розглядалось. Тобто повторний перегляд певного законодавчого положення, стосовно якого виникають сумніви щодо його конституційності за оновленою Конституцією, є неможливим за чинним законодавством [18, с. 51].

Необхідно підкреслити, що при тлумаченні Конституції і законів України Конституційний Суд часто застосовує системний метод тлумачення. Таким чином, зміни до Конституції України можуть значно вплинути на зміст офіційного тлумачення як самих положень Конституції України, так і законів України. При цьому можливість перегляду рішень щодо офіційного тлумачення теж не передбачена.

Однак така підстава для перегляду рішень Конституційного Суду України як скасування або прийняття нової Конституції є недоцільним, оскільки рішення Конституційного Суду України щодо відповідності (невідповідності) Конституції України, конституційності (неконституційності) правових актів припиняють свою дію разом із припиненням дії Конституції України. Чинність дії у часі рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України також визначається чинністю норми права, що тлумачиться.

Важливо також передбачити в якості підстави для перегляду рішень Конституційного Суду України таку підставу як істотне порушення правил конституційного провадження, передбаченого Законом України «Про Конституційний Суд України». Оскільки істотні порушення правил конституційного провадження

можуть мати негативний вплив на прийняття рішення та ставити під сумнів його легітимність.

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити наступні висновки: рішення Конституційного Суду України щодо визнання правових актів неконституційними є правозастосовними актами, оскільки відповідають більшості ознак актів правозастосування. Щодо правової природи рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення, то ці акти є інтерпретаційними; основними властивостями актів Конституційного Суду України є їх обов'язковість, остаточність, набуття чинності з моменту їх оголошення, пряма дія; доцільним є закріплення на законодавчому рівні вичерпного переліку підстав для перегляду рішень Конституційного Суду України. Серед таких підстав можна передбачити наступні: 1) виявлення нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку по справі; 2) зміна норми Конституції України або законодавчого акта, на підставі яких прийнято рішення; 3) істотне порушення правил конституційного провадження, передбаченого Законом України «Про Конституційний Суд України».

1. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства / Є. Євграфова // Право України. — 2001. — № 10. — С. 66–68.

2. Селіванов А.О. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя: [моногр. дослідж.] / А.О. Селіванов, А.А. Стрижак. — К.: Логос, 2010. — 276 с.

3. Тацій В. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України / В. Тацій, Ю. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 60–63.

4. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні: навч. посіб. / М.В. Тесленко. — К.: Школа, 2003. — 256 с.

5. Тихий В. Правова природа Конституційного Суду України, його повноваження, рішення та висновки / В. Тихий // Право України. — 2012. — № 1–2. — С. 97–110.

6. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту / С. Шевчук // Право України. — 2000. — № 2. — С. 48–51.

7. Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.О. Христова; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.

8. Мартинюк Р. Правова природа й юридичні характеристики актів Конституційного Суду України / Р. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 1. — С. 3–6.

9. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози; пер. с фр. В.А. Туманова. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 400 с.

10. Цоклан В.І. Система сучасних джерел конституційного права України: монографія / В.І. Цоклан, В.Л. Федоренко. — К.: Ліра-К, 2009. — 400 с.

11. Шемшученко Ю. Проблеми функцій Конституційного Суду України / Ю. Шемшученко, В. Погорілко // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 54–56.

12. *Конституція України*: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (в редакції від 4 лютого 2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

13. *Скрипнюк О.* Правові акти Конституційного Суду України як джерела сучасного конституційного права України / О. Скрипнюк // *Право України*. — 2012. — № 3–4. — С. 404–410.

14. *Шаповал В.* Становлення конституційної юрисдикції в Україні / В. Шаповал // *Правова держава*. — 1998. — Вип. 9. — С. 110–116.

15. *Про Конституційний Суд України*: Закон України від 16 жовтня 1996 р. (станом на 13 червня 2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

16. *У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України): Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 р., № 15-рп/2000 р.* // *Офіційний вісник України*. — 2000. — № 51. — Ст. 2226.

17. *Ефимичев С.П.* Уголовно-процессуальное законодательство и решения Конституционного Суда РФ / С.П. Ефимичев // *Журнал Российского права*. — 2000. — № 1. — С. 28–33.

18. *Христова Г.* До питання про зміст принципу остаточності рішень і висновків Конституційного Суду України у світлі конституційно-правової реформи / Г. Христова // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2006. — № 4. — С. 49–56.

19. *Байтин М.И.* О юридической природе решений Конституционного Суда РФ / М.И. Байтин // *Государство и право*. — 2006. — № 1. — С. 5–11.

20. *Тихий В.* Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень / В. Тихий // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2001. — № 1. — С. 62–71.

21. *Ковтун Н.Н.* Постановления Конституционного Суда РФ по уголовно-процессуальным вопросам: проблемы законодательной техники и практического применения / Н.Н. Ковтун // *Государство и право*. — 2001. — № 11. — С. 105–111.

22. *О Конституционном Совете Республики Казахстан* [Электронный ресурс]: Конституционный закон Республики Казахстан от 29 декабря 1995 г. № 2737. — Режим доступа: <http://www.constcouncil.kz>.

23. *О Конституционном Суде Республики Беларусь* [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 30 марта 1994 г. № 2914-ХІІ. — Режим доступа: <http://www.kc.gov.by>.